

ÌMÒ ỌGBỌN-ÀMÚŞE ÀTÌ ÌDÀGBÀSÓKÈ ÀWÙJO NÍNÚ EWÌ ALOHÙN YORÙBÁ: ÌGBÁLÁ SÍNSÍN GÉGÉ BÍ ÀPÈẸẸ

Ibrahim Àbáyòmí ADEIGBE (PhD)

Department of Linguistics, African & Asian Studies,
University of Lagos

DOI : <https://doi.org/10.5281/zenodo.20775431>

Àşamò

Ọtun lojọ ní yọ lẹrọ ìmò. Ojú tí a gbà wo lítírẹ̀şọ alohùn nínú pépà yíi yàtò sí işẹ̀ tí àwọn ará işáájú tí ẹ. Ohun tí ó kàn wá nínú işẹ̀ yíi ni àwọn kókó tí ó jẹ̀ mọ̀ ìmò ọgbón-àmúşẹ̀ àtí idàgbàsókè àwùjo nínú lítírẹ̀şọ alohùn Yorùbá. Ọpọ̀ işòrò ló tí şú yọ lówùjo ọmọniyàn látàre àibikítà àtí àikọbiara sí ohun tí àwọn ará işáájú fí ẹ̀ iğbésí-ayé wọn. Èrògbà wa nínú işẹ̀ yíi láti wo ọ̀nà tí àwọn apohùn gbà ẹ̀ àmúlò àwọn işẹ̀ işẹ̀nbáyé Yorùbá nínú ewì alohùn àtí bí wọn ẹ̀ şàmúlò àwọn kókó tí ó lè mú idàgbàsókè bá àwùjo. A ẹ̀ akójo èròjà àmúkalẹ̀ fáyẹ̀wò nípasẹ̀ işàkíyèsí ònwòran àtí ifòròwánilẹ̀nuwò. Tíòrì ìmò ifiwádíi-şòtumò ní a fí ẹ̀ àtẹ̀gùn fún işẹ̀ yíi. Àbájádé işẹ̀ yíi fí hàn pé ọ̀yẹ̀ nílá tí ó ga jù ní àwọn baba nílá wa fí gbé àwọn işẹ̀ işẹ̀nbáyé wọn kalẹ̀ àtipẹ̀ púpọ̀ nínú àwọn ohun èlò àwùjo náà ní ó şì wúlò lóde ọ̀nì. A wá d́́a lábáá wí pé kí àwọn ará àwùjo bèrẹ̀ sí ní ẹ̀ àmúlò ọgbón tí àwọn ará işáájú ló láti şédá àwọn ohun èlò wọn gbogbo nípa lílo ìmò iğbálódé, èyí yóò mú ilọşiwájú bá ìmò ọgbón-àmúşẹ̀ wa, yóò sí jẹ̀ kí idàgbàsókè bá àwùjo wa.

Kókó Ọrọ̀: ìmò ọgbón-àmúşẹ̀; ìmò èrọ; àwùjo; lítírẹ̀şọ; Iğbálá

1. Ifáàrà

Ó yẹ̀ kí n şàlàyé lóri ọ̀rọ̀ èdè işerí tó yọ̀ nínú àkólé pépà yíi. Ọ̀rọ̀ èdè gẹ̀ẹ̀sí tí wọn pé ní *technology*. Inú èdè Gíríkì ní àwọn Gẹ̀ẹ̀sí gan-an tí yá ọ̀rọ̀ ọ̀hún wónú èdè wọn. Ohun tí wón fí pé é nínú èdè Gíríkì ní *techne-logos* èyí tí ó túmọ̀ sí gbogbo ohun tó ní i ẹ̀ pẹ̀lú ìmòşẹ̀, işẹ̀-ọ̀nà tàbí ọ̀nà àtí ọgbón tí à n gbà ẹ̀ nnkan. *Techne* jẹ̀ işẹ̀ ọ̀nà, ìmò, işẹ̀ ọ̀wọ̀ tàbí ọ̀nà tí à n gbà ẹ̀ nnkan. *Logos* túmọ̀ sí ọ̀rọ̀ ẹ̀nu tàbí afọ̀ tí a fí n gbé ọ̀yẹ̀ tàbí èrò kan jáde. *Technology* láti orisun ẹ̀ túmọ̀ sí afọ̀ tàbí ijíròrò lóri ọ̀nà tí a fí gbé ànnfàni tuntun jáde. Ọ̀yẹ̀ itumọ̀ yíi ní iwé atumọ̀ yaagbóyaájú the Readers Digest: Great encyclopaedic dictionary (1976) gbé yọ̀ nígbà tí ó kí í ní *the application of scientific knowledge for practical purposes, especially in industry*. Şíşẹ̀ àmúlò ìmò ijínlẹ̀ fún ìmò àgbàşẹ̀, ní pàtàkì jù nílẹ̀ işẹ̀ okòwò işẹ̀-nílá. Bákán náà ní Ọ̀mọ̀lẹ̀ (2007) şàpẹ̀júwe *technology* gẹ̀gẹ̀ bí ipèsè nnkan lórisíríşí bí aşọ̀, ọ̀únjẹ̀, ohun ọ̀şọ̀, èrò, ihun, ohun èlò mọ̀nà-mọ̀nà àtí kọ̀nputà.

Ó jẹ̀ lílo ìmò ijínlẹ̀ fún ọ̀nà iğbàşíşẹ̀ èdà tàbí láti ẹ̀ atúnro àwùjo èdà. Gẹ̀gẹ̀ bí ó ẹ̀ wá nínú èkọ̀ tàbí ìmò gbogbo, işàmúlò *technology* bèrẹ̀ láti ibi işédá nnkan oníran-ànnan tí tí ó fí d́́rì káràkátà. Ní gbòòrò, ohun tí ó pilẹ̀ işesí èdà gbogbo ní ìmò yíi dá lé lóri. Lára ẹ̀ka *technology* ní; mímọ̀ tàbí kíkọ̀ nnkan, işédá ohun tuntun, iwòşàn, agbára tàbí imọ̀nà, yíyẹ̀nà, işẹ̀ àgbẹ̀ àtí wíwá ọ̀únjẹ̀, işẹ̀gùn, ọ̀nà ibànisòrò, idánílẹ̀kọ̀, èrò ayélujára àtí işédá èdè.

Àpẹ̀júwe yíi fí hàn pé ohun tí a pé ní *technology* ní èdè gẹ̀ẹ̀sí kẹ̀nú ju ohun tí a lè tú sí ìmò èrọ̀ lọ. Ídì nìyí tí ó fí jẹ̀ wí pé ìmò ọgbón-àmúşẹ̀ tí àwọn onímọ̀ tú u sí nínú èdè-işerí Yorùbá ní èmi alára faramọ̀ nínú pépà yíi, òhun sí ní a ó ló láti t́́ka sí *Technology*.

Ilésanmí (1989) tilẹ̀ là á mọ̀lẹ̀ báyií pé:

Ìṣẹ̀ tí àwọn bàbá òlá wa ẹ̀ se nípa lílo ọ̀pọ̀lo wọn láti
ṣẹ́dà nńkan amúṣẹ́yá ló mú ìgbé-ayé ènìyàn yàtò si
teranko. Ìṣẹ̀ ọ̀wọ̀ wọn yií ni a lè fi ẹ̀ ọ̀diwọn ọ̀lájú wọn.

Ohun tí onímọ̀ yií n tọ́ka sí ni pé àwọn àgbà àtijọ́ ti ní ohun amáyérọ̀rùn, wọn sì ní àwọn ilàná tí wọn n gbà pèsè àwọn ohun èlò wọn. Kò sí ohun tí ó n mú ìgbé-ayé dùn tó sì n mú àwùjọ̀ tòòrò tí àwọn Yorùbá kò ní ilàná tí wọn n gbà ẹ̀ se wọn. Yorùbá ní ọ̀nà tí wọn n gbà kọ̀lẹ̀, wọn sì ní ohun ọ̀ṣọ̀ ilẹ̀ lóríṣíríṣí. Wọn ní ọ̀nà tí wọn n gbà ẹ̀ se ọ̀gbìn oko àti bí wọn se n wá ọ̀únjẹ. Ìran Yorùbá ti n wa irin kí àwọn ọ̀yìnbó tó dé. Aṣọ̀ híhun àti ẹ́ja pípa, gbogbo àwọn ịṣẹ̀ bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ ni Yorùbá ti n ẹ̀ kí àwọn ìran miiran tó rápálá wọ̀ àárín àwùjọ̀ Yorùbá. Ịṣẹ̀gùn ibílẹ̀ ni àwọn babańlá wa fi n wá ọ̀júúútú sí gbogbo ịṣòrò àìlera wọn, ọ̀nà iwòsàn yií sì wúlò lóde-òní. Gbogbo àwọn nńkan wònyí ni wọn parapọ̀ jẹ̀ ìmọ̀ ọ̀gbón-àmúṣe, ó sì wá lára ohun tí àwọn apohùn àti onísẹ̀ ọ̀nà lítíréṣọ̀ máa n ṣàfihàn nínú ịṣẹ̀ wọn láti fi tàn ìmọ̀ yií ká.

Lítíréṣọ̀ jẹ̀ ọ̀kan pàtàkì, lára ohun iní àwọn Yorùbá ni ịṣẹ̀ ọ̀nà alátinúdá wa. Àwọn Yorùbá máa n ẹ̀ àtinúdá lónà tí ó gá jùlọ̀. Onífàájì ni àwọn Yorùbá. Wọn máa ẹ̀ ayẹ̀yẹ̀ ni ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ìgbà àti fún oníran-n-ran ịṣẹ̀lẹ̀. Ohun àjogúnba ni lítíréṣọ̀. Alohùn ni, a máa n gbà á láti ìran kan sí òmíràn ni. Nígba tí mò-ọ̀n kọ̀ mò-ọ̀n ká dé ni lítíréṣọ̀ wa di ohun tí ó wá lákọ̀sílẹ̀. Èyí fi hàn pé ó ba ọ̀lájú àti àyípadà tí ó le wùn kí ó wá lówùjọ̀ àgbáyé mu. Àkùrọ̀ àwọn Yorùbá ti lómi tẹ̀lẹ̀ kí ọ̀jò àwọn ọ̀yìnbó aláwọ̀ funfun tó rọ̀ sí i. Ìran Yorùbá ni àwọn ewi alohùn olọ́kan-ò-jọ́kan tí a fi n kọ̀ ẹ̀kọ̀ iwà, ẹ̀ idárayá, ìrẹ̀mọ̀lẹ̀kún tàbí kilò iwà ibàjẹ̀ tàbí láti kẹ̀dùn tàbí dárò nígbà tí ọ̀fọ̀ bá ẹ̀ se, lára ewi bẹ̀ẹ̀ ni ewi ìgbálá, tí ó jẹ̀ ewi isinkú láàárín àwọn Ègbá.

Lítíréṣọ̀ kì í ẹ̀ se ohun tí ẹ̀ńkan kan lè dédẹ̀ gbékalẹ̀ láibikítà fún àwùjọ̀ tó gbé e kalẹ̀ fún. Ìdí ni pé irú ịṣẹ̀ bẹ̀ẹ̀ le má jẹ̀ itẹ̀wógba ní àwùjọ̀ náà. Ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ìgbà ni a máa n rí i pé àgbékalẹ̀ lítíréṣọ̀ máa n fi ìgbésí ayé àwọn ènìyàn àwùjọ̀ tí ịṣẹ̀ kan tí dide hàn. Ìrírí akéwì tàbí apohùn ni ó sì máa n fi hàn wá nígbà miiran.

Ọ̀kẹ̀ àimọ̀ye ịṣẹ̀ ni àwọn onímọ̀ ti ẹ̀ lórí ewi alohùn Yorùbá, wọn sì ti ẹ̀ atótónu rẹ̀pẹ̀tẹ̀ lórí kókó àti àkóónú wọn. Lára ịṣẹ̀ bẹ̀ẹ̀ ni Àjàyí (2002), Orímóògùnjẹ̀ (2005), àti Oyẹ̀ṣakin (2010). Ìgbálá jẹ̀ ewi alohùn tí a mò mò àwọn Ègbá ní ilú Abẹ̀òkuta, ní ipínlẹ̀ Ògùn. Orin kíkọ̀ ni. Gégẹ̀ bí àwọn lítíréṣọ̀ alohùn tó kù ti ní ọ̀rọ̀-ịṣe tí a n lò fún wọn náà ni *Igbálá ní tirẹ̀*; a máa n *sín* Ìgbálá ni. Nínú ịṣẹ̀ yií a ó tú ịṣu dé isàlẹ̀ ikòkò lórí àwọn kókó tí o jẹ̀ mò ìmọ̀ ọ̀gbón-àmúṣe àti ọ̀nà ti ó gbà mú idàgbàsókè bá àwùjọ̀ wa.

1.1. Ohun tí Ìgbálá sínsín jẹ̀

Káráyẹ̀ ni ewi alohùn Yorùbá, kò sí ibi tí a kì í gbé dáná alẹ̀ ni láàárín àwọn ọ̀mọ̀ Yorùbá, wọn sì fi n gbé àṣà àti ịṣe wọn lárugẹ̀ ni. Ó fẹ̀rẹ̀ má sí ilú, èyà tàbí awùjọ̀ kan nílẹ̀ Adúláwọ̀ tí kò ní ewi alohùn wọn tí wọn náání. Ewi yií iyàtò láti Likí dé Gbàńja, ẹ̀ báyií là n ẹ̀ se nílẹ̀ wa, eèwọ̀ ilẹ̀ ibòmíran ni. Kárá-ayé ni àṣà àti ịṣe tí ó rọ̀ mò ètò isinkú. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ í pé ọ̀nà tí èyà kòọ́kan n gbà ṣẹ́dàrò ẹ̀ni wọn máa n yàtò síra wọn. Bí àṣà yií ẹ̀ se yàtò bẹ̀ẹ̀ ni ewi alohùn tí àwọn ènìyàn máa n fi sinkú yàtò. Ràrá-òkú tàbí Ọ̀gbéré ni láàárín àwọn Ọ̀yọ̀, *Ohun arò/orin arò òkú* ni àwọn Yorùbá Ońdó n pè é; *Èkún Gànyàn* ní Kàbà/Bùnnù; *eré ògàgò/orin arò* ní Ìkàré, Ìpelẹ̀, *ràrá òkú* ni ní Ìràgbìjì, Ìkìrun, Ìlobùú, *Alámọ̀* ni ní Èkìtì àti *Orò Ìkẹ̀yìn* ni Ìlálẹ̀; Ìgbálá láàárín àwọn Ègbá, Abẹ̀òkuta ní ipínlẹ̀ Ògùn. Mul (2011) ẹ̀ atótónu tó pọ̀ lórí tíọ̀rì ifiwádíí-sòtumọ̀, ó sì fídí ẹ̀ múlẹ̀

pé tí a bá fẹ̀ ní òyè tí ó jínlẹ̀ nípa ohunkóhun tí a bá fí tíyírí yíi wo lórí ètò àwùjọ kan à fí kí a ẹ̀ iwádìí tí ó jínlẹ̀ lórí ohun bẹ̀ẹ̀.

Alàgbà Oládípò Yémiítàn(Ìfọ̀rọ̀wánilénu-wò, 20th December 2016) fí yé wá pé Òwu kì n sín ìgbàlá àwọn ará Ègbá ló máa n sín gbàálá. Wọn tún fí kun wí pé èyà Yorùbá Òwu yàtò sí Ègbá, wọn kan jọ n gbé pọ̀ ní. Ìgbàlá jẹ́ oríṣi ewì alohùn Yorùbá tí wọn n ẹ̀ ní ilú Ègbá, ó wọ̀pọ̀ láàárín àwọn èlèsín ibílẹ̀, wọn máa n sín ìgbàlá fún ènì tí kì n ẹ̀ èlèsín ibílẹ̀ náà àmọ̀ ọ̀nà tí wọn máa n gbà ẹ̀ é yàtò sí tí àwọn èlèsín ibílẹ̀. Ìgbàlá sínsín jẹ́ ètùtù tí wọn n ẹ̀ fún òkú gégé bí orò ikéyìn láti fí sín òkú sódò àwọn isẹ́rún ènì. Ewì ajẹmọ̀ ẹ̀sìn ní Ìgbàlá jẹ́ nílúú Ègbá. Ó máa n wáyé níbi òkú àwò, tàbí níbi òkú èniyàn pàtàkì láàárín àwọn Ègbá. Orin arò tàbí apẹ̀ tí à n kọ̀ lẹ̀yìn tí a bá sín òkú àgbà, láti yowó àgbà bẹ̀ẹ̀ kúrò láàárín àwọn èbí, ará àti ojúlùmọ̀ ní Ìgbàlá sínsín jẹ́.

Tákotabo ló sáà máa n jẹ́ akópa nínú Ìgbàlá sínsín àmọ̀ àwọn obìnrin ló sáà máa n pọ̀jù níbi tí wọn tí n sín Ìgbàlá. Àwọn èbí tàbí ọ̀mọ̀ olókúú náà lè bá wọn kópa nínú Ìgbàlá sínsín. Ènì tí tò bá ẹ̀ ní òbí láyé kì n sín Ìgbàlá, lára èèwọ̀ tí ó rọ̀mọ̀ Ìgbàlá sínsín ní èyí. Ìgbàgbọ̀ àwọn ará Ègbá ní pé, tí ènì tí ó ní òbí láyé bá sín Ìgbàlá, isẹ́sì bẹ̀ẹ̀ le ẹ̀kú fa òbí ènì bẹ̀ẹ̀. Odindì ojọ̀ méjẹ́ gbáko ní àwọn Asín gbàlá yóò fí sín Ìgbàlá fún òkú wọn. Ní gbogbo ojọ̀ méjẹ́jẹ́ yíi, àwọn ọ̀mọ̀ olókúú àti àwọn asín gbàlá kò gbọ̀dò sùn lóru. Bí oorun bá fẹ́ kùn wọn, wọn yóò máa ẹ̀ gúsí tàbí kí wọn máa jẹ́ nńkan lẹnu. Nígbà miiran èwẹ̀, wọn lè fí orin itanijí sínú orin wọn láti lè fí ta ẹ̀lẹgbẹ̀ wọn jí. A lè rí àwọn orin bí ibáníkẹ̀dùn, ẹ̀fẹ̀, iwúre, àlùfànsá, èébú àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Àpẹ̀rẹ̀ orin Ìgbàlá bẹ̀ẹ̀ ní:

Yóò bàyá Olórìṣà tò sùn lọ
Yóò bàyá Olórìṣà tò sùn lọ
Àwà ò sùn o lálalẹ̀ àná o
Àwà ò sùn o lálalẹ̀ àná o
Yó bàyá Olórìṣà tò sùn lọ

Orin òkè yíi n fí àwọn tí wọn tòògbé lágbo tí wọn tí n sín Ìgbàlá ẹ̀fẹ̀ ní. Tí a bá fẹ́ sín ìgbàlá, a máa dojú odó délé, wọn á gbé fitílà sórí odó náà, lẹ̀yìn tí wọn bá tanná sí fitílà yíi. Àwọn asín gbàálá á bẹ̀rẹ̀ sí ní kọ̀rin, wọn á sì máa jó yíkà odó yíi. Tí ènìkan bá tí lé orin, èmẹ̀ta ní wọn yóò kọ̀ orin náà pòòrì odó kí èlómíràn tò tún lé omíràn. Kí eré tò bẹ̀rẹ̀ àwọn ọ̀mọ̀ òkú á tí ẹ̀tò ọ̀tí tí àwọn asín gbàálá àti àlẹ̀jò máa mu. Yàtò sí èyí, wọn yóò máa nàwó láti yé àwọn tí wọn n sín ìgbàlá sí. Ìgbàlá sínsín máa n bẹ̀rẹ̀ lálẹ̀ tí di idájí ní. Lẹ̀yìn tí wọn bá parí, ọ̀kan nínú àwọn ọ̀mọ̀ òkú á paná fitílà tí wọn tàn, yóò sì sí ojú odó sókè tí wọn yóò fí bẹ̀rẹ̀ ìgbàlá sínsín lójọ̀ kejì. Ojọ̀ méjẹ́ ní wọn máa fí sín ìgbàlá tí ó bá jẹ́ obìnrin ló kú àmọ̀ tò bá jẹ́ ọ̀kùnrin ojọ̀ mèsàn-án ní.

Lára èèwọ̀ àti ìgbàgbọ̀ tò rò mó Ìgbàlá ní pé àwọn tí wọn bá bá wọn bẹ̀rẹ̀ ìgbàlá sínsín gbọ̀dò parí ẹ̀ pẹ̀lú wọn lẹ̀yìn ojọ̀ keje tàbí ojọ̀ kẹ̀sàn-án. Yàtò sí èyí, isẹ̀de máa wà fún àwọn akópa wònyí, wọn ò gbọ̀dò jáde, wọn ò ní wẹ̀ tàbí gé èékánná wọn tí di ojọ̀ tí ìgbàlá máa parí. Ènì tí iyá tàbí bàbá rẹ̀ bá sì wà láyé kò le è bá wọn sín Ìgbàlá gégé bí a ẹ̀ tí tọ̀ka sí i tẹ̀lẹ̀, wọn gbàgbọ̀ pé ó le ẹ̀kùnfa ikú àwọn òbí ènì bẹ̀ẹ̀. Bákan náà, àgbàlagbà tí ojọ̀ ori rẹ̀ ju tí òkú tí à n sín Ìgbàlá fún lọ, kò le è bá wọn kópa nínú sínsín Ìgbàlá. Àríyá òkú ní Ìgbàlá sínsín jẹ́, gégé bí ìgbàgbọ̀ àwọn Yorùbá, ẹ̀gbón kò lè máa ẹ̀ríyá níbi òkú àbúrò rẹ̀. Bí a bá tí pa àwọn èèwọ̀ yíi mó, Ìgbàlá sínsín lè bẹ̀rẹ̀. Ènì tí kì í ẹ̀ awo, tò jẹ́ ọ̀gbẹ̀rì lè bá wọn máa gbe orin Ìgbàlá, bí irú ènì bẹ̀ẹ̀ bá jẹ́ ọ̀mọ̀ ọ̀rùkàn.

2. Lítirésò, Ewì Alohùn àti Àwùjò

A lè pe àwùjò ní àkójopò àwọn èniyàn tí wọn jò n gbé papò pèlú imò kan. Onírúurú èyà àti orisirisi èdà èniyàn ni a lè bá pàdé ní àwùjò kan tí wọn sì jò máa n ni àjòṣepò láti mú ilọ́ṣiwájú tàbí ifàsáyìn bá àwùjò wọn. Ohun tí ó gbòòrò tí ojú èdà èniyàn kò le tó tán ni àwùjò. Métiboba (2003) fidí èyí múlẹ̀:

Society is regarded in most sociological literature as a complex system of institution. These institution which make up society are related to one another in different ways and in different social systems.

Onímò yíí rí àwùjò gégé bí àkójopò tàbí ètò tí ó gbòòrò. Àwọn àkójopò èlò àwùjò wònyí ló ní ìbáṣepò pèlú ara wọn ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ọ̀nà. Lára ohun èlò àwùjò bẹ̀ẹ̀ ni: èdè, lítirésò, èsìn, àṣà àti ìṣe tí o so àwọn ìran kan pọ̀.

Bí isan se so méegun tí egun so mó isan bẹ̀ẹ̀ ni ọ̀rọ̀ lítirésò, ewì alohùn àti àwùjò jẹ. Àwọn méjèjì sùn mó ara wọn pẹ́kípẹ́kí ni kò sí èyíkẹ́yí nínú lítirésò tí a fẹ́ tọ́ka sí tí èyí kò ti hàn. Ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ iḡbà ni a máa n rí i pé àgbékalẹ̀ ìṣe ọ̀nà aláwòmọ̀ lítirésò máa n fí ìrírí, ìgbésí ayé àti àwùjò tí onísẹ̀ ọ̀nà bẹ̀ẹ̀ tí dide hàn.

Ògúnjímí (2001) rí lítirésò gégé bí àwùjò àti pé ìrírí àwùjò nípa ìsínjẹ̀ isesí àti ihùwàsí èdà láwùjò ni lítirésò, èyí sì ni ohun pàtàkì tí ó ya lítirésò sọ̀tọ̀ lára àwọn ìṣe ọ̀nà tó kù. Ohun èlò iwààsù, idánilẹ̀kọ̀ọ̀ àti ohun tí a lè fí ronú ìṣẹ̀lẹ̀ tó n sẹ̀lẹ̀ nílẹ̀ ayé ni lítirésò jẹ.

Àwùjò omoniyàn ni lítirésò n sàfihàn rẹ̀, àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ inú àwùjò sì ni àkóónú inú ewì máa n dálẹ̀. Àwọn apohùn àti akópa máa n fí àwùjò hàn bí ó se n yípadà, wọn sì máa n fí iwà ìbàjẹ̀ àwùjò hàn ni. Ohun èlò pàtàkì tí a n lò láti se èyí ni èdè. Èyí ló mú Eruvbetine (2009) sọ wí pé *Literature uses language to “tell a story about” and “tell what is” the human being, his/her activities, the world and all there is in it (p3)*. Èyí n tọ́ka sí wí pé lítirésò n sàmúlò èdè láti so, “itàn nípa” àti láti “so kí ní” nípa èniyàn isesí rẹ̀, àgbáyé àti gbogbo ohun tó wà níbẹ̀. Onímò yíí sọ síwájú pé ohun tí a pé ní itàn se àfihàn àpapọ̀ imò nípa èdà èniyàn, isesí rẹ̀ àti ohun gbogbo tí ó fí ìgbésí-ayé òtító hàn nípa èniyàn.

Èdè jẹ́ ohun kan pàtàkì tí àwọn agbàterù tiòrì ifiwádíí-sọ̀tunmọ̀ fúnka mó, wọn gbà pé èdè ni a fí tan àṣà àti isesí àwùjò kan ká. Eagleton (1992:8) ni lítirésò n se àfihàn bí nnkan se n lo láwùjò, nígbà miiran, a máa n lo àwọn èdè kan láti fidí ọ̀rọ̀ múlẹ̀. Ohun tí ó dájú ni pé akéwì tàbí apohùn kì n se àmúlò èdè yíí lásán láì rántí àwùjò, tí wọn fẹ́ gbé isẹ̀ wọn kalẹ̀ fún. Wọn fẹ́ kí àwọn ònẀòran wọn rí ju adùn inú èdè lo. Lára ohun àjogúnba láti ọ̀dọ̀ àwọn onísẹ̀ ọ̀nà apohùn tàbí akéwì alohùn ni èyí. Wọn máa n lo ewì wọn láti kilò iwà ìbàjẹ̀ sùgbọ̀n wọn máa n se àmúlò ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ imò ọ̀gbọ̀n-àmúṣe lágbo isèrè wọn.

Adéjùmò (2001) tilẹ̀ sọ nípa àwọn onísẹ̀ ọ̀nà pé: *Their major function is to depict the society as it is and if there is any problem in the society, they should try to find a solution (230)*. Ohun tí onímò yíí n wí ni pé iwúlò kan pàtàkì tí onísẹ̀ ọ̀nà n se ni láti se àfihàn àwùjò, bí ó se rí gan-an àti pé tí isòro-kí-isòro bá wà láwùjò, wọn ní láti wá ọ̀nà àbáyọ̀ sí i.

Ògúnlọ́lá (2004) náà gbà pé lítirésò, pàápàá jùlọ ewì ní isẹ̀ tí ó fẹ́ jẹ́ fún àwùjò nípasẹ̀ èkọ̀ tí ẹnì tí ó ṣẹ̀dá rẹ̀ fẹ́ fí kónì. Kí èyí tó lè sẹ̀lẹ̀ orí òtító àwùjò ni a gbòdò gbé lítirésò kà. Tí a bá wo ohun tí onímò yíí sọ, a ó rí pé lára òtító àwùjò kan ni àwọn ìṣe isenbáyé àwùjò bẹ̀ẹ̀. Èyí fí hàn pé bí

àwùjọ, ẹ̀rẹ́ rí gan an ni àwọn òníṣẹ́ ọ̀nà aláwòmọ́ lítírẹ̀ṣọ́ fí hàn wá bí ó tilẹ̀ jẹ́ í pé àtínúdá tí akéwí tàbí apohùn máa ń wà nìbẹ̀.

Lára ohun tí ó jẹ́ pàtàkì sí tíọ̀rì ìmọ́ ifiwádíí-sòtumọ́ ni wíwó àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ tí ó ti ṣẹ̀lẹ̀ láwùjọ, sẹ̀yìn. Bákan náà ni àwọn oníṣẹ́ ọ̀nà máa ń lo ìṣẹ́ wọn láti fí sọ àwọn nnkán tí ó le ṣẹ̀lẹ̀ láwùjọ, lẹ́jọ́ iwájú, tí wọn yóò fí palẹ́ ọ̀kàn àwọn ènìyàn àwùjọ, mó fún irú ìṣẹ̀lẹ̀ bẹ̀ẹ̀ (Ògúnṣínà, 2006, p.21). Oníṣẹ́ ọ̀nà ń fí ìṣẹ́ àtínúdá ẹ̀ ḡbékalé ọ̀nà àbáyó àtí ojúútú sí àwọn ìsòrọ́ tí ó kojú àwùjọ kan, pàápàá jùlọ́, wọn ń fí ìṣẹ́ wọn gba àwùjọ lówó, ìgàba ilú òkèèrè lórí ètò ọ̀rọ́-ajé, ètò àwùjọ, ọ̀ṣẹ̀lú àtí ìmọ́ ọ̀gbọ́n-àmúṣe.

Adébòwálé (2017) gbà pé ‘ewi máa ń kọ ní onírúurú èkọ́ nípa àwùjọ; a sì tún máa ẹ̀ afihàn àwọn ohun àmúṣẹ̀yẹ́, ohun àmúyangàn àtí ohun tó ń fẹ́ àmójútó láwùjọ èdà (o.i.498)’. Onímọ́ yìí tún fí hàn pé èrò àwọn akéwí ẹ̀ ipèníjà fún gbígbé ìgbé ayé tó dára. Kò lè rọ̀rùn láti gbé ìgbé ayé tó dára lá ń ní ètò ìmọ́ ọ̀gbọ́n-àmúṣe tó múnádóko. Ipa tí lítírẹ̀ṣọ́ àtí ewi alohun ń kó lórí ọ̀rọ́ ọ̀lájú, ètò ìbára-ẹ̀ni-gbẹ̀pọ́ àtí ìsòkan àwùjọ kò kéré rárá. Ó jẹ́ ohun èlò pátó tí àwọn oníṣẹ́ ọ̀nà fí ń kó àwọn ará àwùjọ ní ìjànú láti ẹ̀ ara wọn lókàn. Ilàkàkà látí mú kí àwùjọ tòrò ló jẹ́ lítírẹ̀ṣọ́ lógún (Fájénjò, 2022, p. 31).

Èrò báyé ẹ̀ rí àwùjọ, lágbára púpọ́, ó sì máa ń kó ipa pàtàkì nínú ḡbékalé ìṣẹ́ àwọn oníṣẹ́ ọ̀nà irú àwùjọ bẹ̀ẹ̀. Ewi alohun àtí ìṣẹ̀lẹ̀ tí ó je jáde látí ara èrò báyé ẹ̀ rí àwùjọ, wónú ara wọn bí omi àtí aró tí kò ẹ́ yà. Gbogbo bí ilosíwájú àtí idàgbàsókè ẹ̀ ń dé bá àwùjọ ní àyípadà ń dé bá irú kókó tí àwọn tí àwọn apohùn gbé jáde fún àwọn ará àwùjọ, látí gbọ́.

Lára ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ, tí àwọn apohùn oníṣẹ́-ọ̀nà máa gbé ìṣẹ́ wọn lé lórí lóde òní ní ọ̀rọ́ nípa àyànmó, ètò ọ̀rọ́-ajé, ìbára-ẹ̀ni-gbẹ̀pọ́-láwùjọ, iwà ọ̀dàràn, ètò-òṣẹ̀lú, ọ̀rọ́ nípa abo àtí ọ̀rọ́ nípa ìmọ́ ọ̀gbọ́n-àmúṣe tí ó lè mú àwùjọ tòrò. Bí ìtumọ́ lítírẹ̀ṣọ́ ẹ̀ gbòòrò, tí ó sì ń yípadà látí ìgbà dé ìgbà bẹ̀ẹ̀ ní kókó ọ̀rọ́ tí àwọn oníṣẹ́-ọ̀nà pàápàá jùlọ́ àwọn ònkòwé itàn àròso, máa ń fúnka mó ń yí padà. Ọ̀rọ́ ayé ní lítírẹ̀ṣọ́ jẹ́ mó, ìṣẹ̀lẹ̀ inú ayé yìí sì ní ajelórí nnkán tí àwọn apohùn tàbí ònkòwé máa ń kọ́ iwé wọn lé lórí. Fún idí èyí kò rọ̀rùn láti ya ìṣẹ́-ọ̀nà kan kúrò lára àwùjọ, tí ó bí ìṣẹ́ bẹ̀ẹ̀. Ohun pàtàkì tí ó sì lè mú àwùjọ kan gbòòrò ní ẹ̀ṣiṣe àmúlò ìmọ́ ọ̀gbọ́n-àmúṣe tí ó tinú àwùjọ bẹ̀ẹ̀ wá.

2.1. Tíọ̀rì Ìṣàmúlò: Ìmọ́ ifiwádíí-sòtumọ́

Tíọ̀rì ìmọ́ ifiwádíí-sòtumọ́ jẹ́ tíọ̀rì ajemójinlẹ̀-èrò. Èka ìmọ́ kan tí ó ní í ẹ̀ pẹ̀lú ifúnnítumọ́ ní. Inú ọ̀rọ́ ẹ̀sìn pàápàá jùlọ́ ifúnnítumọ́ bíbélí àtí ìmọ́ ìjínlẹ̀-èrò ní àwọn agbàterù tíọ̀rì yìí tí ń lò ó tẹ̀lẹ̀ nígbà tí ọ̀lájú dé ní wọn bèrẹ́ sí ní fí tú ìṣẹ́ ọ̀nà aláwòmọ́ lítírẹ̀ṣọ́. Nínú ọ̀rúndún kọ̀kàndílógún ní wọn tó wá tan ilò rẹ́ dénú àwọn iwé lítírẹ̀ṣọ́ àtí àkólé miiran (Ọ̀pẹ̀fẹ̀yítimí, 2014, p. 34). Ọ̀kan pàtàkì lára ẹ̀yà tíọ̀rì ìmọ́ ifojú-inú-wo-ẹ̀mí-ara-nnkán ní tíọ̀rì yìí jẹ́.

Birus (1987) kiyèsí pé lóde-òní kì í ẹ̀ afọ́ nìkan ní a lè fí tíọ̀rì ìmọ́ ifiwádíí-sòtumọ́ tú, a tún lè lò ó fún àwọn ohun èlò tí a lò nínú afọ́. Abala yìí gan-an ló wúlò jù nínú ìṣẹ́ yìí nítorí kì í ẹ̀ afọ́ nìkan ní a fẹ́ tú bí kò ẹ̀ pẹ̀lú àwọn ohun èlò tó wà nínú afọ́ náà.

Àwọn agbàterù tíọ̀rì yìí gégé bí àkiyèsí Mull (2011) ní Johanu Gottfried Herder, Friedrich Schleiermacher, Dilthey, Martin Heidegger, Gadamer et al, Bernard Lonergan, Paul Ricoeur, Karl-Otto Apel àtí Andres Ortiz-Oses. Nínú lítírẹ̀ṣọ́ Yorùbá àwọn onímọ́ bí í Ọ̀gúndẹ̀jì àtí Fàṣéhùn (2016), Adeigbe (2022) náà tí ẹ̀ àmúlò tíọ̀rì yìí. Ọ̀gúndẹ̀jì àtí Fàṣéhùn (2016) là á mọ̀lẹ́ pé ohun tó

jẹ onímò ifiwádíí-sòtumò lógún ni ọrò nípa èrò ọkàn ọ̀nṁkòwé tàbí apohùn àti pé èrò ọ̀nṁkàwé tàbí lámèétó máa n jẹ atónà fún ifúnnítumò. Tíòrì yìí ẹ pàtàkì nípa wíwo ìtumò tí ohun kan ní láti lè ẹ̀gbéyèwò ohun ẹ̀kọ ba lè yé ni sí i.

3. Kókó Ìmò Ọgbón-àmúṣe àti Ìdàgbàsókè àwùjọ nínú ìgbálá sínsín

Àwọn ohun èlò agbò Ìgbálá fí àwọn Ègbá hàn gégé bí ẹyá tí ó ní ìmò ìjìnlẹ̀ àti èrò tó péye. Àwọn isẹ̀ isẹ̀nbáyé àwọn babańlá wa láti òwùrò ọjọ̀ fí wọn hàn gégé ẹni tí ó ni òye àti ìmò tí ó ga. Àwọn iran Yorùbá mọ̀ bí wọn ẹ̀ n pèsè ohun èlò, bí òye wọn ẹ̀ tó nípa síṣẹ́dà àwọn isẹ̀ ọ̀nà kò kéré rára. Ọ̀nà síṣe yìí pín sí oríṣíríṣi lálàwùjọ Yorùbá. Gbogbo wọn sì ní wọn wúlò tí wọn sì mú ìdàgbàsókè bá àwùjọ títí di ọ̀nì. Akínyẹmí (1989) tọ́ka sí onírúurú ọ̀nà tí ó wà lálàwùjọ Yorùbá gégé bí: ọ̀nà ara, ọ̀nà irun, ọ̀nà aṣo, ọ̀nà òkúta, ọ̀nà irin, ọ̀nà ìgbá, ọ̀nà àwò, ọ̀nà ilẹ̀kẹ̀ àti ọ̀nà igi. Ọ̀kọ̀ọ̀kan isẹ̀ tí ó jáde látàre àwọn ọ̀nà wònyí ni à n rí níbi Ìgbálá sínsín àwọn ẹyí tí a fẹ̀ ló níbẹ̀ ni ọ̀nà igi. Àwọn ohun èlò pàtàkì tí à n ló níbi ìgbálá sínsín nìwònyí.

3.1. Odó

Lára àrà ọ̀tọ̀ tí àwọn gbénàgbénà n fí igi dá ni odó jẹ. Ohun èlò pàtàkì tí àwọn gbénàgbénà n ló fún isẹ̀ isẹ̀nbáyé pàtàkì yìí ni igi. Igi pò nígbó lóòtò àmò ó nírú igi tí wọn máa n ló fí síṣe wọn. Ọ̀kan lára igi ti wọn fí n gbé odó ni igi *ẹmi*. Ọ̀un ni àwọn àgbà ẹ̀ máa n wí pé *igi ẹmi ni ó lodó gbogboro*. Ẹyí tùmò sí pé bí èniyàn bá fẹ̀ kó dọ̀ lálòpẹ̀, igi ẹmi ni wọn fí n gbé ẹ. Tí a bá wòyẹ̀ bí odó ẹ̀ rí, a ó rí i pé ìmò ọgbón-àmúṣe tí ó kẹ̀nú ni wọn fí gbé e kalẹ̀. Odó yìí wà wúlò púpọ̀ níbi ìgbálá sínsín. Kò sí níjọ, ìjọ ọ̀ kún ni. Láísí odó, ìgbálá sínsín kò lè wáyé nítorí odó yìí ní wọn yóò gbé sí àárín tí wọn yóò máa jọ yíká.

Tí a bá fí ọjù tíòrì ifiwádíí-sòtumò wo ìwúlò odó nínú ìgbálá sínsín, ohun àmì ni ó jẹ. Ìgbàgbọ̀ wọn ni pé òkú tí wọn n sín ìgbálá fún wà láàárín wọn nígbà tí wọn n sín ìgbálá, wọn gbé odó kalẹ̀ fún kí ó le ríbi jókòó sí àti pé ní gbogbo ìgbà tí wọn bá n ẹ̀ ìrílẹ̀ láàárín àwọn ẹgbé kan lẹ̀gbàá, ọ̀rì odó ni ọ̀mọ ẹgbé tuntun máa n jókòó sí, odó yìí kan náà ni wọn yóò fí sorò ikeyin fún un. Ọ̀rò odó a tún máa yọ̀ nínú orin ìgbálá pàápàá jùlọ̀ nígbà tí ẹ̀fẹ̀ bá bèrẹ̀ láàárín takotabo tó n síngbàálá, wọn lè máa kọ̀rin bá yìí:

Gbódó n kò gbódó o,
Dókó n kò dókó o,
Àní, ẹ gbódó, ẹ ò gbódó o,
Ẹ dókó, ẹ ò dókó o.
Àní, sún gbéndẹ̀kẹ̀,
Ó dà gbéndẹ̀kẹ̀.
Sún gbéndẹ̀kẹ̀,
Ó dà gbéndẹ̀kẹ̀.

Àpẹẹrẹ̀ ọ̀kẹ̀ yìí jẹ̀ lára orin ẹ̀fẹ̀ tàbí àríyá tí àwọn asíngbàálá máa n kọ̀ sí ara wọn láti fí pàrònú rẹ̀. Irú àwọn orin bá yìí máa n mú kí ara àwọn asíngbàálá yá gágá láti tẹ̀síwájú nínú sínsín Ìgbálá wọn. Àwọn ọ̀rò àlùfánsá lè jẹyọ̀ nínú àwọn orin yìí.

Ẹ é ti n sọwó èèèè?
Ẹ é ti n sọwó èèèè?
Ẹ é ti n sọwó ẹyin ọ̀kùnrin
Awá lo n ragbá èèèè

Awá re ñ ragbá àwa a ràwo
Orí òbò ní ó bi yín èyin ọkùnrin
Yókóyókó á yoyin lókó lọ
Yókóyókó á yoyin lókó lọ

3.2. Òwú Òtùtú àti Fitilá

Òwú òtùtú tí a tún mò sí akẹṣe náà jẹ ohun èlò pàtàkì nínú ewi ajẹmókúú láàárín àwọn Ègbá. Òwú yìí ní iwúlò tó pọ. Ó jẹ ohun èlò tó wá láti ará isẹ àgbẹ tàbí ọgbìn. Lára ohun tí àwọn onímò kà kún imò ọgbón-àmúṣe ni isẹ àgbẹ àti iwòsàn. Àwọn baba ñlá wa máa ñ gbin òwú yìí sílẹ nítorí wọn máa ñ lò ó fún iwòsàn àti àṣe (Olóyè Dípẹolú, Ífọrọwánlẹnu-wò, September 5, 2018). Bákan náà, ni wọn ñ lo òwú fún imólẹ, wọn fí ñ dáná, ohun ni wọn máa ñ lò bí epo lẹyin tí wọn bá ti yí orí mò ọ.

Fitilá tí a tún mò sí àtùpà náà jẹ ohun èlò pàtàkì nínú igbálá sínsín. Kò sí awo tí à ñ ṣe lókùnkùn, èyí hàn nínú ẹṣe-ifá ọwọ̀nrin ọlọgbón báyii:

Ọwọ̀nrin gbangba
Ìwòrì gbangba
A díá fún Ológèrègbé
Tó ti ñ ṣawo ẹ ní gbangba
Kí logèdèrègbé ñ ṣawo
Gbangba lògèdèrègbé ñ ṣawo.

Inú imólẹ ni wọn máa ñ sín igbálá. Àtùpà sì ni wọn fí ñ taná síbẹ, wọn á gbé kan sorí odó, wọn á sì gbé kan sorí ibojì-òkú kí wọn tó bèrẹ sí ní sín igbálá. Àtùpà wúlò nínú ẹ̀sìn ibílẹ̀, kò tilẹ̀ sí ẹ̀sìn àgbáyé tí ò fẹ̀rẹ̀ sọrọ̀ nípa àtùpà. Yàtò sí ẹ̀sìn, gbogbo ara àwùjọ Yorùbá láàárọ̀ ọjọ̀ ni wọn ñ lo àtùpà gégé bí ohun tí wọn fí ñ tan imólẹ̀ sí àyíká wọn. Àwọn alákosò tíòrì ifiwádíí-sòtumò sì gbà pé a ò lẹ̀ ya àwọn ẹ̀dá àwùjọ̀ sọ̀tò kúrò lára àwọn ohun èlò àwùjọ̀ wọn. Lára ohun èlò àwùjọ̀ tí ó t́nù imò ọgbón-àmúṣe Yorùbá wá ni àtùpà àti òwú òtùtú wà ni àwọn àgbà àtíjọ̀ ṣe máa ñ sọ pé **òtùtú òwú dènùnù ló fí ñ ru iná fitilá**. Àtòwú àtùpà ló ti di ohun tí àwọn èniyàn fí ñ ṣe òkòwò lóde-òní, tí wọn sì ñ lo fún nnkan tí ó ñ mú ilòsíwájú bá àwùjọ̀ títí di òní. Bákan náà ni wọn sì wúlò nínú igbálá sínsín di òní. Yorùbá bọ̀ wọn ní **epo lògòdò òwú ñ mu tó fí ñ bá fitilá rúná**.

3.3. Ọtí

Ọtí jẹ ohun èlò pàtàkì láwùjọ̀ Yorùbá. Kò sí ohun tí Yorùbá ñ ṣe tí wọn kì ñ lo ọtí níbẹ̀. Níbi ipele mètẹ̀tẹ̀ta tí ẹ̀dá fẹ̀ lò láyé ni ọtí ti wúlò. Isẹ̀ isẹ̀nbáyé tó gbájúmò ni ọtí pípón àti ẹ̀mú dídà láwùjọ̀ Yorùbá láyé àtíjọ̀ àtilóde-òní. Kóda ọlájú òde-òní tún ti mú àyípadà ọtun bá isẹ̀ yìí. Wọn ñ ṣe ọtí ibílẹ̀ sínú ìgò ọlómọ̀rí, tí wọn sì tún ti ñ gbé wọn lọ sí òkè-òkun láti lọ tà. Ó jẹ èròjà pàtàkì níbi igbéyàwò, ikómojádé àti isínkú. Nínú odù iwòrì àwèdà, ifá ni:

Ká ta diẹ̀ sílẹ̀
Ká ta diẹ̀ sẹ̀nu
Kí tilẹ̀ kó mà pọ̀ ju tẹ̀nu lọ
Ohun ló dáfá fún Kúlágbe
Ọmọ ọlọ́tí aṣe
Kíkú má pa Kúlágbe
Ká le rọ́tí mu

Ẹsẹ ifá yìí n tókà sí pàtàkì kí onínàwó pèsè ọ̀tí nìbì ináwó rẹ̀. Dandan ni kí ọmọ olókúù ti pèsè ọ̀tí kalẹ̀ nígbà tí wọn bá fẹ̀ sín ìgbálá. Ọ̀tí jẹ́ ohun ìṣura fún àwọn tí wọn sín ìgbálá, ó máa n jẹ́ kí eré dùn, ògùn ìsòyẹ́ ló jẹ́. Bí wọn ẹ̀ n ẹ̀rẹ̀ ni wọn yóò máa mutí tí onírúurú orin yóò sì máa bọ̀ lẹnu wọn.

Ọ̀tí tún ẹ̀ pàtàkì nìbì arò òkú nítorí pé wọn fí n tu àwọn ẹ̀mí àìrì tí wọn wà pẹ̀lú òkú nígbà tí wọn n sín ìgbálá lẹ́wọ̀. Ẹ̀nikẹ̀ni tí ẹ̀gùn bá gùn nínú àwọn tí wọn n sìn gbàálá, ọ̀tí ni wọn máa fí ẹ̀rẹ̀ kí ara ẹ̀ni bẹ̀ẹ̀ lẹ̀ balẹ̀ kí wọn tó gbẹ̀ e kúrò lójú agbo eré. Itumọ̀ pàtàkì tí ọ̀tí yìí ni ní wí pé ó n tókà sí irẹ̀pọ̀ àti àjọṣepọ̀ tó dán mọ́rán láààrin àwọn tí wọn sín ìgbálá, ohun àmí pàtàkì láààrin yìí ni wí pé nínú ife kan náà ni wọn ti máa mu ọ̀tí náà tó sì n tùmọ̀ sí pé wọn ọ̀ gbọ̀dọ̀ yan odi síra wọn.

3.4. Owó

Owó náà jẹ́ ohun èlò pàtàkì tí àwọn babańlá wa kò fí ẹ̀rẹ̀ rára. Owó wúlò púpọ̀ nìbì ìgbálá sínsín. Àwọn ọmọ òkú, ẹ̀bí àti ará wọn á máa nàwó láti yẹ àwọn tó n sín ìgbálá sí. Láti ìbẹ̀rẹ̀ pẹ̀pẹ̀ kò sí ohun tó n jẹ́ owó lówùjọ wa. Nígbà tó yá, tí àwùjọ bẹ̀rẹ̀ síni gbòòrò sí àwọn babańlá wa bẹ̀rẹ̀ síni nàwó ẹ̀yọ, wọn bẹ̀rẹ̀ sí ni ló ó gégé bí àmí káràkàtá. Bí àwọn ọmọ àti mọ̀lẹ́bí òkú bá ẹ̀ náà wó tó máa n júwe irú ènìyàn tí òkú jẹ́ nígbà ayé rẹ̀. Àwọn asìngbàálá sì máa kọ̀rin láti máa fí ẹ̀mí imoore hàn. Lára orin ìgbálá bẹ̀ẹ̀ ni:

Náwónáwó ẹ̀ ẹ̀
È ó fọmọ̀ jẹ̀rẹ̀ o
Náwónáwó ẹ̀ ẹ̀
È ó fọmọ̀ jẹ̀rẹ̀ o

Tàbí kí wọn máa dárúko ọ̀kan nínú àwọn ọmọ òkú, ó lẹ̀ jẹ́ èyí tó n nàwó ọ̀hún lẹ́wọ̀ gégé bí àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ orin ìgbálá isàlẹ̀ yìí:

Alárẹ̀mú o kú ináwó
Èyàn sòro bọ
Alárẹ̀mú o kú ináwó
Èyàn sòro bọ

Ìnàwó tí àwọn ọmọ òkú n ẹ̀ yìí yóò jẹ́ kí àwọn mọ̀lẹ́bí, ará àdùgbó máa fọ̀nrere wọn, yóò sì túnbo fí kún iyí tí bàbá tàbí iyá wọn tó kú ti ní tẹ̀lẹ̀.

3.5. Ìlù àti ijó

Ìlù àti ijó n ko ipa pàtàkì lówùjọ Yorùbá. Gégé bí a ti ẹ̀ sọ sáájú wí pé orin ni ìgbálá sínsín. Gbogbo ibi tí a bá sì tí rí orin, ijó àti ilù kí n jìnà síbẹ̀. Àwọn mètẹ̀tẹ̀tá jọ máa n kọ̀wọ̀rinpọ̀ ni. Wọn jọ lẹ̀ mọ́ra wọn pẹ̀kípẹ̀kí. Ọ̀pọ̀ nínú àwọn onímọ̀ lítírẹ̀sọ̀ alohùn Yorùbá ni wọn sì ti ẹ̀sẹ̀ lórí pàtàkì ilù àti ijó nínú lítírẹ̀sọ̀ Yorùbá, Lára wọ̀nni Àjàyí (1985) àti Ojúadé (2021). Ìlù kún nńkan tí àríyá òkú fí máa n dùn lówùjọ Yorùbá. Ìlù wà lára iṣẹ̀ abíníbí wa, kòdà kò fẹ̀rẹ̀ sí ilù tàbí ẹ̀ka Yorùbá kan tí a ọ̀ ti ni rí idílẹ̀ àyàn tàbí onílù. Iṣẹ̀ idílẹ̀ ni iṣẹ̀ yìí. Púpọ̀ nínú ìgbà ló jẹ́ pé nìbì àjọdún tàbí ẹ̀sìn ni àwọn Yorùbá máa n lu ilù. Ọ̀dún ibílẹ̀ tàbí ẹ̀sìn Yorùbá gbogbo ló ni orin, ijó àti ilù nínú. Ewì ajẹmẹ̀sìn ni ìgbálá fúnra rẹ̀ jẹ́ nítorí ètùtù àti orò ikẹ̀yìn ni a fí n ẹ̀ fún òkú. Sísàlàyẹ̀ ọ̀rọ̀ ẹ̀sìn gan-an ni ohun pàtàkì tí àwọn agbàterù tíọ̀rì ifiwádií-sótumọ̀ fúnka mọ̀.

Ijó àti ilú pèlú orin ni wọn fi n sèdàrò bàbá tàbí iyà wọn tó kù. Wọn á máa kọrin pèlú ilú àti ijó ní kíkàn-kíkàn. Tí ó bá dé ààyè kan, ègùn lè bèrè síní gùn wọn. Àwọn tí wọn jẹ ọmọdé awó ni ègùn òrìṣà ilú sáà maa n gùn. Èyí fi hàn bí wọn se fi tara-tẹmí dárò bàbá tàbí iyà wọn ni.

3.6. Àyípadà tó dé bá Ìgbálá

Bí àwùjọ se n sún siwájú, tí èsìn, òlájú àti ètò ọrọ-ajé n kẹnú sí i ni àyípadà n dé bá àwọn àṣà àti iṣe Yorùbá. Èyí náà fara hàn nínú ewì alohùn yìí. Ọnà tí wọn n gbà se ní ibèrè pèpè ti yàtò sí tòde-òní. Àwọn èlèsìn ibílẹ̀ nìkan ni wọn sín Ìgbálá látijọ. Lóde-òní a tilẹ̀ rí àwọn Mùsùlùmí àti Kírìstèni láàárín wọn tí wọn n sín ìgbálá. A tún n gbọ̀ àwọn orin tó tinú àwọn èsìn wònyí wá nígbà tí wọn n sín Ìgbálá lówó. Àpẹẹrẹ orin bẹ̀e ni èyí:

Bàbá ò kú o
Bàbá re Mókà
A dé lola
Bàbá ò kú o.
Ní Jerusalemu t'Olórùn
Kò sẹkun mọ
Kò sí bànújẹ
Ìyè títí fún àwọn tógba Jésù
Ní Jerusalemu t'Olórùn

Ní èrò tèmi, ohun tó dára ni èyí. Ítúmọ̀ èyí ni pé ewì alohùn láàárín àwọn Ègbá kò dúró òṣìdì sójú kan. Àwọn àkóónú ewì wònyí n yí padà bí àwùjọ se n gbòòrò si. Èwẹ̀, yóò jẹ kí ibáṣepọ̀ tó dánmórán wá láàárín àwọn olùsìn onírúurú èlèsìn tó wá lágbègbè àwọn Ègbá láì tako ara-ẹni. Ìfẹ̀ àti irẹ̀pọ̀ yóò máa gbòòrò síi láàárín wọn.

Bákan náà, látàré òlájú òde-òní, yàtò sí àtùpà tí wọn tàn níbi tí wọn ti n sín ìgbálá, wọn á tún máa tan iná mọ̀nà mọ̀nà ti iṣẹ́ba. Èyí gan-an ṣeṣe nígbà tí wọn sín ìgbálá fún iyà-òòṣà olúmọ̀, àwọn ọmọ olóókú ṣètò iná mọ̀nà mọ̀nà ní ọjọ̀ méjèjè tí wọn sín ìgbálá náà. Èyí sì se ànfàní púpọ̀ fún onílẹ̀ àti àlẹ̀jò. Ítúmọ̀ tí èyí ni pé, kò sí ohun ikókó tí wọn ò fẹ̀ káyé rí nínú ìgbálá sínsín àti pé ewì alohùn yìí fàyè sílẹ̀ fún ohun ọ̀tun báwùjọ se n tẹ̀síwájú sí i.

4. Àgbáloṣbábò

Nínú pépà yìí, ohun tí a gbájúmọ̀ ni látí se àtùpalẹ̀ àwọn kókó tí ó jẹ mọ̀ ìmọ̀ ọgbọ̀n-àmúṣe àti idàgbàsókè àwùjọ nínú lítíréṣọ̀, pàápàá jùlọ ewì alohùn Yorùbá. A lo èròjà látínú agbo iṣèrè ìgbálá ewì isinkú láàárín àwọn Ègbá látí fi àwọn Yorùbá hàn gégé bí ẹni tí ó ní ìmọ̀ ìjìnlẹ̀ àti èrò báýẹ́sẹ̀ nípa iṣe ibílẹ̀ èyí sì hàn nínú lítíréṣọ̀ wọn. Látí rí fín-ín idí kókó lórí orí-ọ̀rọ̀, a ṣàlàyé ohun tí ìmọ̀ ọgbọ̀n-àmúṣe jẹ, a sì tún wo lítíréṣọ̀, ewì alohùn àti àwùjọ. Kí a tó ṣeṣe wá wo àwọn kókó tí ó fi ìmọ̀ ọgbọ̀n-àmúṣe hàn nínú ewì Ìgbálá. Látí lè fún kókó yìí ní itumọ̀, a lò tíọ̀rì ifiwádíi-ṣòtumọ̀. Ó sì hàn pé ewì alohùn yìí bá gbogbo ìgbà mú, ó fi àyè gba òlájú tí ó lè mú idàgbàsókè bá àwùjọ. Yorùbá bọ̀, wọn ni ‘ọmọ̀ kí n bá ipèlẹ̀ iyáa rẹ̀, kí ó sì aṣọ̀ ró. A lérò pé ti a bá gùnlẹ̀ ilàna tí àwọn ará iṣáájú lò látí se ohun èlò wọn gbogbo, yóò se irànlówó fún wa nípa pípèsè iṣe fún àwọn ọ̀dọ̀ tí kò níṣe lówó. Bákan náà ni yóò jẹ ọ̀nà pàtàkì látí jẹ àwọn ohun iṣẹ̀nbáyé àti iṣe abínibí wa di ilúmọ̀kà.

Àkíyèsí

1. A ti kókó ka pépà yí níbí àpérò èlẹ̀ẹ̀kan lódún Ẹgbẹ̀ Akómọ̀lédè àti Àṣà Yorùbá Nàìjíríà, tí ó wáyé ní ilú Ilorin, ipínlẹ̀ Kúàrà, ni oṣù kejọ ọḍún 2023. A ti ẹ̀ àtúnṣe ránpẹ̀ sí èyí tí a ẹ̀ṣẹ̀ gbé jáde yí.
2. Olóyè Ọmọ̀wùnmí Adésànyà, tí wọn jẹ̀ Ajagùnà, Odòràgùnsìn wí pé Àgèrè ni wọn ń pe ewì alohùn tí a fi ń ẹ̀ orò ikeyìn fún ọḍẹ̀ láàárín Ìjẹ̀bú. A fi ọ̀rọ̀ wá wọn lẹ̀nu-wò ní 6th September 2018 nílẹ̀ wọn, Ọjọ̀fà, Ìjẹ̀bú-Òde.
3. Ìyá Ọ̀òṣà Olúmo ẹ̀láyé pé Ọ̀rìṣà ni ilú àti odó jẹ̀ A fi ọ̀rọ̀ wá wọn lẹ̀nu-wò 10th March, 2018.
4. Olóyè Moruf Àjàní Dípẹ̀olú, tí wọn jẹ̀ Olúwo Ifá Ọ̀kè-Sarí, Abẹ̀òkúta ẹ̀láyé bí àtùpà ẹ̀ pàtàkì nínú gbogbo ẹ̀sìn. A fi ọ̀rọ̀ wá wọn lẹ̀nu-wò ní 6th September 2018 nílẹ̀ wọn.
5. Olóyè Moruf Àjàní Dípẹ̀olú, Olúwo Ifá Ọ̀kè-Sarí ni wọn ki ẹ̀ṣẹ̀-ifá Ọ̀wọ̀nrìn Ọ̀lọ̀gbón tí a tòka sí nínú pépà yí fún wa.

Ìwé Ìtọ̀kasí

- Adéboṣáwá, O. (2017). Àgbéyẹ̀wò èrò Akéwì lórí ewì. In *Current studies in Yorùbá culture, language and literature: A festschrift for Olúgbóyèga Àlàbá* (pp. 483-500). Ìbàdàn: Joytal Printing Press.
- Adéboṣáwá, O., & Adélékè, D. (2021). *Àkòtun èdè-ìperí Yorùbá: New Yorùbá metalanguage*. Ìbàdàn: Graceville Publishers.
- Adéjùmò, A. (2001). Women and cultural dynamism in Yorùbá poetry. *Obitun: Journal of Humanities*, 3(3), 13-25.
- Adéòṣun, H. O. (2017). Akitiyan Bádé Àjàyí lórí ìṣàtúnṣínṣín ihun ẹ̀ṣẹ̀-ifá. In A. S. Abdussalam, L. Adéyemí, H. O. Adéòṣun, & B. E. Arokoyo (Eds.), *Bringing our Cultures Home: Festschrift for Bádé Àjàyí at 70* (pp. 1-9). Ilorin: Department of Linguistics and Nigerian Languages, University of Ilorin.
- Adéyemí, L. (2019). *Tíọ̀rì lítírẹ̀ṣọ̀ ní èdè Yorùbá*. Ìjẹ̀bú-Òde: Shebiotimo Publications.
- Babalọ́lá, A. (1981). Yorùbá oral poetry: Composition and performance. In U. N. Abalogu, G. Ashiwaju, & R. Amadi-Tshiwala (Eds.), *Oral Poetry in Nigeria* (pp. 71-85). Lagos: Emaconprint Ltd.
- Babalọ́lá, A. (1989). Ibo ni a bá iwádíí dé l'órí imò lítírẹ̀ṣọ̀ Yorùbá? *Lààngbàsà: Jónà iṣẹ̀ akadá'*, 1, 40-56.
- Barber, K. (1999). African language, literature and postcolonial criticism. In T. J. Cribb, *Imagined Commonwealths. Cambridge Commonwealth Series Palgrave* (Vol. 26, pp. 3-30). London: Macmillian. doi:http://doi.org/10.1007/978-1-349-27060-6_8
- Birus, H. (1987). Hermeneutics today some skeptical remarks. 42. New German Critique. Retrieved April 25, 2022, from www.jstor.org/stable/488257
- Buck, G., & Brown, M. (1980). Hermeneutics of texts and hermeneutics of action. Retrieved December 22, 2018, from <http://www.jstor.org/stable/468806>

- Eagleton, T. (2003). *Literary theory: An introduction*. Minneapolis: Blackwell Publishers Ltd.
- Eruvbetine, A. (2009). Literature: The narrative backbone of humanistic studies. In A. E. Eruvbetine, & Y. Udu (Eds.), *Re-visioning humanistic studies* (pp. 1-10). Lagos: African Cultural Institute.
- Fájenyò, S. A. (2022). Ipa lítirésò alohùn nínú idàgbàsókè àwùjò. *Yorùbá Gbòde: Jónà Egbé Akómọlédè àti Àṣà Yorùbá*, 7(3), 27-45.
- Ilésanmí, T. M. (1989). *Iṣẹ̀ iṣẹ̀nbáyé*. Ilé-ifẹ̀: Ọbáfẹmi Awólówò University Press Ltd.
- Makkreel, R. A. (1987). Hermeneutics and the limits of consciousness. Retrieved April 18, 2020, from <http://www.jstor.org/stable/2215054>
- Metiboba, S. (2003). "Society and group life". *Sociology concepts and themes: An introduction*. . Ìbàdàn: Cresthill Publishers.
- Moody, R. .. (2000). *Life after life: The investigation of a phenomenon-survival of bodily death*. New York: HarperCollins.
- Mul, J. (2011). Horizons of hermeneutics: Intercultural hermeneutics in a globalizing World. *Frontier of Philosophy in China*, 6, 628-655. Retrieved July 08, 2018, from <http://www.jstor.org/stable/44259327>
- Ngugi, W. (1982). *Homecoming*. London: Heinemann.
- Ògúnbòwálé, S. (2007). Ègè. In O. Oyèláràn, & L. Adéwólé (Eds.), *Ìṣẹ̀nbáyé àti Ìlò Èdè Yorùbá* (pp. 133-142). Cape Town.: CASAS Book Series.
- Ògúnbòwálé, S. (2007). Ìgbálá. In O. Adéwólé, & L. Oyèláràn (Eds.), *Ìṣẹ̀nbáyé àti ìlò èdè Yorùbá* (pp. 127-132). Cape Town: CASAS Book Series.
- Ògúndèjì, P. A., & Fásẹ̀hùn, M. A. (2016). Ìdánílẹ̀kọ̀pọ̀ àti àṣọ̀tẹ̀lẹ̀ nínú àṣọ̀dàsílẹ̀ D. O. Fágúnwà. In O. Adéwólé, D. Adélékè, & A. Adéjùmọ̀ (Eds.), *Ọ̀tun Ìmọ̀ nínú Ìtàn Àròsọ̀ D. O. Fágúnwà* (pp. 23-47). Lagos: The Capstone Publications.
- Ògúnjímí, B. (2001). What is literature. In O. Ọbáfẹmi, & C. Bódúndé (Eds.), *Criticism, Theory, and Ideology in African Literature*. (pp. 1-20). Ilorin: Unilorin Press.
- Ògúnlọ́lá, L. (2004). Njẹ̀ àgbọ̀sọ̀ lásán ni isàré bí? *Alóre: Ilorin Journal of the Humanity*, 14, 145-160.
- Ògúnsínà, B. (2006). *Sociology of the Yorùbá novel: An introduction*. Ilorin: Integrity Publication.
- Ọlátúnjì, O. (2005). *Features of Yorùbá oral poetry*. Ìbàdàn: University Press.
- Ọmọ́lé, O. (2007). Yorùbá science and technology: The way forward. *Yorùbá: Journal of the Yorùbá Studies Association of Nigeria*, 4(1), 32-36.
- Ọpẹ́fẹ̀yítímí, A. (2014). *Tíọ̀rì àti iṣọ̀wọ̀lo-èdè*. Ilé-Ifẹ̀: Ọbáfẹmi Awólówò University Press.
- Orímóògùnjẹ, O. C. (2005). The social functions of verbal arts in the Yorùbá indigenous healthcare practices. *Amsterdam International Electronic Journal for Cultural Narratology*, 1-11.
- Press, O. U. (1976). Technology. *The Readers Digest: Great Encyclopedic Dictionary*. London: The Reader's Digest Association Limited.